

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 129-142.

Geliş Tarihi–Received Date: 20.03.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 08.07.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE'İN (VE İBN BİBİ'NİN) GEÇ ORTA ÇAĞ TÜRKİYE'SİNDE
KONUŞULAN DİLLERE DAİR VERDİĞİ BİR BİLGİ ÜZERİNE***

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1455503>

 MUHAMMED ALİ BUDAK**

ÖZ

Bertrandon de La Broquière 1432 ve 1433 yılları arasında senyörü olan Burgonya Dükü III. Philippe le Bon (İyi Filip) tarafından gizli bir görevle Doğu'ya gönderilmiştir. Zira III. Philippe le Bon yeni bir Haçlı Seferi yapmayı tasarlamaktadır ve bunun için istihbarata ihtiyacı vardır. Halihazırda böyle faaliyetlerde bulunmakta olan Bertrandon de La Broquière kendisine bu görev verildikten sonra, dışarıdan bakıldığında Doğu'daki kutsal toprakları ziyaret ederek hac yapma yani hacı olma gayesiyle 1432 yılının başlarında yola çıkmış ve kara yoluyla İtalya'ya ulaşmıştır. Bunun ardından Venedik'te hacı adaylarını Kutsal Topraklara götürecek iki gemiden birine binmiş ve Akdeniz üzerindeki yolculuğuna başlamıştır. Girit, Rodos ve Kıbrıs adalarına da uğrayarak Yafa'da karaya çıkmış ve Hristiyanlar için kutsal sayılan, içinde Kudüs, Beytullahim, Nasıra'nın da olduğu büyüklü küçükü çeşitli yerleri ziyaret etmiştir. Bu sırada ilki kısa, ikincisi ise dönüş yolu üzerinde olmak üzere Şam şehrine iki defa ziyarette bulunmuştur. İkinci ziyaretinde Mekke'den dönmekte olan büyük bir hac kervanı görmüştür ki bu kervanda yer alan daha küçük bir kervan Osmanlı ülkesindeki Bursa'ya gitmektedir. Bertrandon de La Broquière de bu kervanı idare eden ve adı Hoyarbarak olan kişiyle görüşmüş, ona Bursa'da bir kardeşi olduğunu ve onun yanına gitmek istediğini yalanını söylemiştir. Güvenlik içinde yolculuk yapmak arzusunda olduğunu bundan dolayı kervanına katılmak için izin istediğini de eklemiştir. Hoyarbarak da Bertrandon'a çeşitli dilleri bilip bilmediğini sormuştur ki bu diller Türkçe, Rumca, Arapça ya da İbranicedir. Bertrandon bu dillerin hiçbirini bilmemektedir. Buna rağmen Hoyarbarak onu kervanına kabul etmiş ve Şam'dan Bursa'ya kadar elli gün sürmesi planlanan yolculukta beraber ilerlemişlerdir.

Hoyarbarak'ın Bertrandon'a bilip bilmediğini sorduğu diller ya içinde yolculuğun yapıldığı kervanda ya da kervanın ilerlediği güzergâhta konuşulan diller olmalıdır. Şam'dan yola çıkmalarının ardından bir hafta bile geçmeden Türkiye topraklarına girmeleri, Şam ile Bursa arasında elli gün sürmesi düşünülen yolculuğun çok büyük bir kısmının Türkiye topraklarında geçtiğine ve bu dillerin XV. yüzyıl Türkiye'sinde bir dereceye kadar konuşulduğuna işaret etmektedir. Bertrandon'un verdiği bu bilgiye benzer başka bir bilgi, eserini XIII. yüzyılın sonlarında kaleme alan İbn Bîbî'nin *el-Evamirü'l-Alaiyye fi'l-umuri'l-Alaiyye*'sinde geçmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti için en önemli kaynaklardan biri olan İbn Bîbî, eserinde Türkiye'de beş dilin konuşulduğunu söylemiş, daha sonra bu dillerden ikisini Arapça ve Farsça olarak tanımlamıştır. Bu konu üzerine çalışma yapan araştırmacılar, İbn Bîbî'nin bahsettiği beş dilin hangileri olduğu üzerine çeşitli görüşler dile getirmiş olmakla beraber *el-Evamirü'l-Alaiyye fi'l-umuri'l-Alaiyye*'deki bu bilgiyi Türkiye'de yedi dilin konuşulduğu şeklinde eserine aktaran Yazıcızâde Ali'nin ifadesi dikkat çekicidir. Bu çalışmada Bertrandon tarafından yazılan *Denizaşırı Seyahat*'te, Türkiye topraklarında konuşulan diller, İbn Bîbî'nin eserinde verdiği bilgiyle karşılaştırılmış ve Geç Orta Çağ Türkiye'sinde, Yazıcızâde'de olduğu üzere, en az yedi farklı dilin konuşulduğu ihtimali üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Türkiye, Diller, Topluluklar, Kültür.

* Bu makale, "Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X.-XV. Yüzyıllar)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., İzmir/TÜRKİYE, E-Posta: malibudak@yahoo.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-4610-090X.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE'İN (VE İBN BİBİ'NİN) GEÇ ORTA ÇAĞ TÜRKİYE'SİNDE KONUŞULAN DİLLERE DAİR VERDİĞİ BİR BİLGİ ÜZERİNE

ON AN INFORMATION GIVEN BY BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE (AND IBN BİBÎ) ABOUT THE LANGUAGES SPOKEN IN LATE MEDIEVAL TURKEY

ABSTRACT

Bertrandon de La Broquière was sent to the East on a secret mission between 1432 and 1433 by his lord Philippe le Bon III, Duke of Burgundy who was planning a new Crusade and needs intelligence for this. After being given this task, Bertrandon de La Broquière, who was already performing such duties, set out his voyage at the beginning of 1432 with the disguise of visiting the Holy Land in the East and making a pilgrimage. After reaching Italy by land, he boards one of the two ships in Venice that will take pilgrims to the Holy Land and begins his journey across the Mediterranean. He also visits the islands of Crete, Rhodes and Cyprus, disembarks in Jaffa and visits various places, large and small, that are considered sacred to Christians, including Jerusalem, Bethlehem and Nazareth. Meanwhile, he made two visits to the city of Damascus, the first for a short time and the second on the way back. On his second visit, he sees a large pilgrimage caravan returning from Mecca. A smaller caravan in this caravan goes to Bursa in the Ottoman country. Bertrandon de La Broquière meets with the person managing this caravan, whose name is Hoyarbarak, lies to him and tells him that he has a brother in Bursa and wants to go to him. He says that he wants to be safe on the road, so he asks for permission to join his caravan. Hoyarbarak asks Bertrandon if he knows various languages, namely Turkish, Greek, Arabic or Hebrew. Bertrandon does not know any of these languages. Despite this, Hoyarbarak accepts him into his caravan and they proceed together on the journey, which is planned to last fifty days from Damascus to Bursa.

The languages that Hoyarbarak asks Bertrandon wheter he knows or not must be the languages spoken either in the caravan in which the journey is made or on the route the caravan follows. The fact that they entered Turkish territory less than a week after setting out from Damascus indicates that a large part of the journey, which was thought to last fifty days between Damascus and Bursa, passed in Turkish territory and that these languages were spoken to some extent in 15th century Turkey. Information similar to the information given by Bertrandon is given in Ibn Bîbî's *al-Awamir al-Alaiyya fi'l-umur al-Alaiyya* which was completed at the end of the 13th century. Ibn Bîbî, one of the most important sources for the Sultanate of Rum Seljuks, said in his *al-Awamir* that five languages were spoken in Turkey, and later defined two of these languages as Arabic and Persian. Researchers working on this subject have expressed various opinions on the subject of what five languages mentioned by Ibn Bîbî are. However, Yazıcızâde Ali's statement, which conveys this information in his work as seven languages are spoken in Turkey, is remarkable. In this study, these languages spoken in Turkey in *Overseas Travel* written by Bertrandon are compared with the information given by Ibn Bîbî in his work, and the possibility that at least seven different languages were spoken in Late Medieval Turkey, as in Yazıcızâde, is emphasized.

Keywords: Medieval, Turkey, Languages, Nations, Culture.

GİRİŞ

Bertrandon de La Broquière, 1432'de Burgonya Dükü III. Philippe le Bon (İyi Filip) tarafından yeni bir Haçlı Seferi için istihbarat toplaması yani casusluk¹ yapması amacıyla Doğu'ya gönderilmiştir. Kendisi bir hacı kılığında Kutsal Topraklara gelmiş, başta Kudüs olmak üzere bu coğrafyada bulunan Hıristiyanlık için dinî öneme sahip yerleri ziyaret etmiş ve sonra kara yoluyla Suriye, Türkiye² ve Balkanlar üzerinden ilerleyerek nihayetinde 1433 yılında anavatanına geri dönmüştür.³ Onun buna benzer örtülü görevlere aşına olduğunu, Doğu'dan geldikten sonra da bu tür görevlere devam ettiğini, Bertrandon'un seyahatnâmesini neşreden Charles Henri Auguste Schefer, arşiv belgelerinden elde ettiği bilgilerle ortaya koymaktadır.⁴ Bertrandon de La

¹ Halil İnalçık, "The Ottoman Turks and The Crusades, 1329-1451", *A History of The Crusades*, C 6, ed. Kenneth M. Setton, Harry W. Hazard ve Norman P. Zacour, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1989, s. 275; Christopher Tyerman, *God's War, A New History of The Crusades*, Penguin Books, 2007 London, s. 846.

² Bertrandon'un bu esnada Dulkadiroğulları olarak bilinen beyliğin adını Surgadiroly (*Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de La Broquière*, ed. Charles Henri Auguste Schefer, Ernest Leroux Editeur, Paris 1892, ss. 82, 102) olarak vermesi, Eyice'ye göre [Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnâmesi (1432-1433)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1-2, (1975), s. 94, d.n. 23] bu Türkmen beyliğinin adının o dönemde Zulkadiroğulları olarak söylendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Uzunçarşılı ise Osmanlı tarihlerinde de Zülkadir şeklinde yazılan bu ad yerine Türkiye Türkçesine daha uygun olduğunu belirttiği Dulkadir şeklini kullanmayı tercih etmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1969, s. 169.

³ Eyice, *agm*, s. 87.

⁴ "Nitekim 1423'te, Navarre Kralı Charles III ve Foix Kontu Jean nezdinde yerine getirilecek gizli bir görev Bertrandon'a veriliyordu." "1431 yılı içinde Bertrandon de La Broquière ve Pierre de Vauldret, Bourgogne düküne Bruxelles'de bazı gizli hizmetlerde bulunmuşlardı." "Yine Jehan Abonnel'in 31 Aralık 1432'de kapatılmış hesap kayıtlarının bir maddesi dikkat çekicidir. Bu madde, Bertrandon de La Broquière'in deniz aşırı seyahate yalnızca Philippe le Bon'un emri üzerine çıktığını reddedilemez bir biçimde göstermektedir. Gerçekten Jean Abonnel'in belirttiğine göre kendisine giyim kuşam teminine ve senyörümüzün verdiği emirden de anlaşıldığı gibi şu günlerde gönderileceği bazı uzak ülkelerdeki gizli seyahatini onuruyla yapabilmesine yardım için Flandre akçesi olarak iki yüz lira kırk gros tutarındaki meblağı,

Broquière bu istihbarat görevi esnasında Doğu'da gördüklerini yanında bulundurduğu “küçük hatıra defterine” kaydetmiş ve daha sonra bu notlarını 1459 yılında *Denizaşırı Seyahat* (Le Voyage d'Outre-Mer) adıyla kitap haline getirmiştir. Onun böyle bir kitap yazmadaki gayesi kendisi gibi Doğu'ya gideceklere rehberlik etmesi ve yardımcı olmasıdır.⁵

Seyahatnâme'yi neşreden Ch. Schefer, neşrin önsözünde Bertrandon de La Broquière'in kitabı üzerine olan ve kendi zamanına kadar yapılan bilimsel araştırmalara kısaca değinmiştir.⁶ Semavi Eyice de bu seyahatnâme üzerine bir makale kaleme almış ve bu çalışmasında, Ch. Schefer'in verdiği bilgileri büyük oranda tekrarlamıştır. Fakat seyahatnâme'yi çalışmalarında kullanan Jean Ebersolt ve Nicolae Iorga'ya, ilgili yerlerdeki dipnotlarda belirtmiştir.⁷

Denizaşırı Seyahat, seyahatnâme türü eserlerin çoğu gibi genellikle yapılmakta olan çalışmaları desteklemekte veya zenginleştirmekte kullanılmış,⁸ az sayıdaki çalışmanın bizzat ana konusunu oluşturmuştur. Bu türden çalışmaların başında Semavi Eyice'nin makalesi gelmektedir. Hem bir tanıtma hem de bir araştırma çalışması niteliklerine sahip olan bu makalesinde Eyice, Bertrandon'un Müslümanların egemenliğinde bulunan kısımlarını özetleyerek aktarmış, çeşitli noktalarda açıklamalar yapmıştır.⁹ Batı bilim çevrelerinde *Denizaşırı Seyahat* üzerine yapılan çalışmaların sayısının daha fazla olduğu görülmektedir.¹⁰

Bu çalışmada Bertrandon'un Geç Orta Çağ'da Türkiye'de konuşulan dillere dair verdiği bilgiler İbn Bîbî'nin Türkiye Selçuklu Devleti'nin önde gelen kaynakları arasında bulunan *el-Evamirü'l-Alaiyye fi'l-umuri'l-Alaiyye* adlı eserindeki bu türden bir bilgiyle karşılaştırılarak incelenmiştir.

1. Coğrafya

Bertrandon de La Broquière, 1432 yılının Şubat ayında Gent şehrinden yola çıkmış, kendi tabiriyle, “Kudüs'e giden yollar herkes tarafından tanındığı için Suriye'ye kadar olan bölümü fazla ayrıntı vermeden, hafifçe değinerek” anlatmıştır.¹¹ Champagne, Chambéry ve Floransa üzerinden Roma'ya gelmiş, 25 Mart'ta buradan ayrılarak Ravenna üzerinden Venedik'e geçmiştir. Mayıs ayının başında da hacıları taşıyan iki gemiden birine binerek Kutsal Topraklara doğru Akdeniz üzerindeki yolculuğuna başlamıştır. Rodos ve Kıbrıs'a uğradıktan sonra harap halde olan Yafa'da karaya çıkmıştır. Bundan sonra Kudüs, Beytüllahim, Sina Dağı, Nasıra gibi etraftaki Hıristiyanlarca kutsal sayılan yerleri ziyaret etmiş, kuzeye yönelerek –ilk yaptığı kısa ziyaretin ardından, ikinci defa– Dimaşk (Şam) şehrine gelmiştir.¹² Şam'a geldiğinin ertesi günü Mekke'den gelen ve üç bin deveden oluştuğu söylenen bir hac kervanının şehre girişini izlemiştir ki bu olay iki gün iki gece sürmüştür. Bertrandon, kervanda bulunan ve dikkatini çeken bir kişiyi ilk önce Osmanlı padişahının ailesinden bir Türk kadını olarak¹³ daha sonra ise Hamza Paşa (Camussat Bayscha) adındaki yüksek rütbeli bir valinin

---

senyörümüz, başyaver Bertrandon de La Broquière'e ihсан eylemiştir.” “... (1436 yılında) böylece Bertrandon'a, efendisinin kendisine yüklediği görevler ve kimseye bildirmemesini istediği işler için Flanders akçesiyle 70 lira naklen ödenmiştir.” vs. Bkz. Bertrandon de La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, ed. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, ss. 49-56.

⁵ La Broquière, *age*, ss. 258, 298.

⁶ La Broquière, *age*, ss. 43-47.

⁷ Eyice, *agm*, ss. 90-91, 103 d.n. 46, 109 d.n. 63.

⁸ Peter Schreiner, "Konstantinopolis'te Seyyahlar ve Rehberleri", çev. A. Ufuk Kılıç, *Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 302-318; Mehmet Ali Kapar, "İki Seyyah Bir Kültür: Broquière ve İbn Battuta Seyahatnâmelerine Göre Türklerde Yemek Kültürü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 41, (2019), ss. 427-444; Zeynep Kocabıykoğlu Çeçen, "Praising The Turk After Nicopolis: French Sources", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 36, S. 1, (2021), ss. 187-207; Emine Erdoğan Özlü, "Moğollarda ve Osmanlılarda 'At ve Süvari' Geleneği", *Altay Topulukları*, ed. İlhan Şahin, Fahri Solak, Güljanat K. Ercilasun, Enkhbat Avirmed, M. Bilal Çelik, Aymira Taşbaş, Erhan Taşbaş, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2022, ss. 165-180, verilebilecek örnekler arasındadır.

⁹ Eyice, *agm*, ss. 85-126.

¹⁰ Attila Bărany, "Burgundian Crusader Ideology in Bertrandon de la Broquière's Le Voyage d'Outremer", *Byzance et l'Occident III-Écrits et Manuscrits*, ed. Zoltán Farkas, László Horváth ve Tamás Mészáros, Collège Eötvös József, Budapest 2016, ss. 17-39; Victoria Turner, "Passage, Passing et Passeur – Bertrandon de la Broquière et son Voyage d'Outremer", *Atlante. Revue d'études romanes*, S. 12, (2020), ss. 279-301; Boris Stojkovski, "Bertrandon de la Broquière on Byzantium and Serbia. Richness and Decline in the Age of the Ottoman Conquest of the Balkans", *Byzanz und das Abendland V: Studia Byzantino-Occidentalia*, Hrsg. Erika Juhász, Eötvös-József-Collegium, Budapest 2018, ss. 115-131; David Joseph Wrisley, "The Loss of Constantinople and Imagining Crusade at the Fifteenth-Century Court of Burgundy", *al-Abhath*, S. 55, (2007), ss. 81-115; Rafael Beltrán, "Pero Tafur y Bertrandon de la Broquière en Constantinopla: la imagen ceremonial de María de Trebisonda y los encuentros diplomáticos en torno al concilio de Ferrara-Florenca (1438-1439)", *Medievalia*, S. 21, (2018), ss. 25-74; Nissaf Sghaier, "Les voyageurs occidentaux à la découverte de l'altérité musulmane au bas Moyen Âge – L'exemple de Bertrandon de la Broquière", *Frontière.s. Revue d'Archéologie, Histoire et Histoire de l'Art*, S. 1, (2019), ss. 35-44; Gligor Samardžić ve Goran Popović, "The Importance of the Ottoman-era Travelogues for the Reconstruction of the Roman Road Network in Bosnia and Herzegovina", *Voyages and Travel Accounts in Historiography and Literature*, ed. Boris Stojkovski, C. 2, Trivent Medieval, Budapest 2020, ss. 1-16; Albrecht Classen, "Encounters Between East and West in the Middle Ages and Early Modern Age", *East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times*, ed. Albrecht Classen, De Gruyter, Berlin 2013, ss. 49-57, verilebilecek örnekler arasındadır.

¹¹ La Broquière, *age*, s. 102.

¹² La Broquière, *age*, ss. 102, 105, 107-110, 135-138.

¹³ La Broquière, *age*, s. 143.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE'İN (VE İBN BİBİ'NİN) GEÇ ORTA ÇAĞ TÜRKİYE'SİNDE KONUŞULAN DİLLERE DAİR VERDİĞİ BİR BİLGİ ÜZERİNE

karısı olarak tanıtmıştır.¹⁴ Bertrandon, rehberi aracılığıyla “*kervanın reisi ve Bursa havalisinin en güçlü adamı olan Hoyarbarak'la* (Hoyarbarach)” tanışmış, Bursa’da bir kardeşi olduğu yalanını söylemiş ve Bursa’ya gitmeyi çok istediğini ona anlatmıştır. Bunun ardından kervana kabul edilmiş ve ekim ayında yaklaşık elli gün sürecek Bursa yolculuğuna başlamıştır.¹⁵

Bertrandon beklenmedik bir tutukluluk yaşamasının üzerine kervanın şehirden ayrılmasından bir gün sonra yani 11 Ekim’de Şam’dan ayrılmış ve iki günlük mesafedeki Baalbek’te kervana yetişmiştir.¹⁶ Kervanla beraber ilerleyerek yine iki günlük mesafedeki Humus ve belki bir günlük mesafedeki Hama üzerinden Antakya’ya gelmiştir. Bu esnada Hama’dan çıkıp Antakya’ya ilerlerken geçtikleri ovada,¹⁷ kadın ve erkeklerden oluşan Türkmenlerle (Dulkadiroğlu askerleriyle) karşılaşmış¹⁸ ve böylece “*Suriye’den çıkınca bizim Ermenistan adını verdiğimiz Türkmen ülkesine*” girmiştir.¹⁹ Bu ülkenin dili (Türkçe) Bertrandon’a göre güzel, özlü ve öğrenilmesi kolaydır ve “*Türkmenlerin ülkesinin başkenti olan Antakya’dan itibaren kullanılmaya*” başlanmaktadır.²⁰

2. Diller

Bertrandon’un verdiği bilgilerden, seyahatinin başlangıcında onun en az iki dili bildiği anlaşılmaktadır ki bunlar Fransızca ve İtalyancadır. Fransızca büyük ihtimalle Bertrandon’un ana dilidir. Zira eserini de bu dille yazmış, Larende’de (Karaman) Lyachin Castrico ve Lyon Naschere adında Fransızca bilen iki Kıbrıslı ile tanışmış ve onlarla yolculuğu üzerine konuşmuştur.²¹ Şam şehrinde Kefeli bir Yahudi’nin yol boyunca Bertrandon’un ihtiyaç duyabileceği şeyleri almasına yardımcı olacak Türkçe ve İtalyanca cümlelerin yazılı olduğu bir liste yapması,²² Ayas (Yumurtalık) civarında İtalyanca bilen bir Ermeni ile tanışıp ondan Ramazanoğulları Beyliği’nin siyasi ilişkilerine dair bilgiler edinmesi,²³ Kütahya’da kaldığı kervansarayda İtalyanca bilen bir köleyle konuşması,²⁴ Bursa’daki Floransa ve Cenevizli tüccarlarla rahatça iletişim kurması²⁵ onun İtalyanca bildiğini de göstermektedir. Ayrıca, Bertrandon bu yolculuğunda biraz Türkçe de öğrenmiştir. Baalbek’te, Kefeli Yahudi’nin kendisine verdiği listeyi kullanarak alışveriş yapmaya çalıştığını gören Türkler önce onun bu hâline gülmüş, sonra da büyük bir istekle ona Türkçeyi öğretmeye başlamışlardır. Onlardan (Türklerden) ayrıldığı zaman hem kendisi hem de atı için gerekli olan şeylerin adlarını söyleyebilecek kadar Türkçe öğrenmiştir.²⁶

Bertrandon Şam’da bulunduğu esnada, kervanına katılmak istediği Hoyarbarak ile görüşüp, onu ikna etmeye çalışırken, aralarında geçen konuşmanın bir kısmı seyyahın bilip bilmediği diller üzerinedir: “*Ben de Bursa’da bir kardeşim olduğumu, onu görmek için Bursa’ya gitmeyi ne kadar çok istediğimi kendisine kanıtladım ve beni kervanına kabul etmesi, güvenlik içinde gitmemi sağlaması için ona yalvardım. O da bana Türkçe, Arapça, halk İbrancesi ya da Yunanca bilip bilmediğimi sordu, bilmiyorum diye cevap verdim.*”²⁷

Bertrandon’un büyük ihtimalle Türkiye’de konuşulan dillere dair verdiği bilgiye benzer türden başka bir ifadeye onun seyahatinden yaklaşık bir buçuk asır önce eserini kaleme alan İbn Bîbî’nin *el-Evamirü’l-Alaiyye fi’l-umuri’l-Alaiyye*’sinde rastlanılmaktadır. İbn Bîbî’ye göre Rükneddîn II. Süleyman Şah’ın ölümünün ardından I. Gıyâseddîn Keyhüsrev’i tahta davet etmek için görevlendirilen Hacib Zekeriya “*Rum ülkesinde halkın konuştuğu beş dile tam bir hâkimiyet sağlamış, o dilleri inceliklerine ve ayrıntılarına kadar öğrenmiştir.*”²⁸ Bununla beraber İbn Bîbî bu dillerin hangisi olduğunu belirtmese de daha sonra bunlardan ikisinin Farsça ve Arapça olduğunu söylemiştir.²⁹ Osman Turan’a göre bu beş dilden dördü çok büyük ihtimalle

¹⁴ La Broquière, *age*, s. 197. Ch. Schefer bu Hamza Paşa’nın Bertrandon’un döneminde Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Paşa olduğunu söylemektedir (La Broquière, *age*, s. 197, d.n. 2). XV. yüzyılda Osmanlılarda bulunan Hamza paşaların kimliklerinin tayin edilmesinde yaşanan güçlükler işaret eden Eyice’ye göre bu Hamza Paşa II. Murat’ın lalası olan Şarabdâr Hamza Paşa’dır (Eyice, *agm*, s. 100, d.n. 41). Bununla beraber Ayverdi, Şarabdâr (şerbetdâr) unvanının II. Murat zamanında hayatını kaybeden başka bir Hamza Paşa’ya ait olduğunu düşünmektedir (Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, C. 2, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 570). Ayrıca bkz. Nimet Özdoğan, *Hamza Bey ve Külliyesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2010, s. 10.

¹⁵ La Broquière, *age*, ss. 143-147.

¹⁶ La Broquière, *age*, ss. 151-153.

¹⁷ Ch. Schefer’e göre bu ova Epemiye’den (Famia) Maarretü’n-Numân’a uzanan ovadır. Bkz. La Broquière, *age*, s. 162, d.n. 2.

¹⁸ La Broquière, *age*, ss. 156-162.

¹⁹ La Broquière, *age*, s. 164.

²⁰ La Broquière, *age*, s. 177.

²¹ La Broquière, *age*, ss. 181, 298.

²² La Broquière, *age*, s. 148.

²³ La Broquière, *age*, s. 169.

²⁴ La Broquière, *age*, s. 197.

²⁵ La Broquière, *age*, ss. 200-204.

²⁶ La Broquière, *age*, s. 149.

²⁷ La Broquière, *age*, s. 146. “Et luy remontray comment je vouloye aler à Bourse veoir ung frere que j’y avoye et lui priay qu’il me volsist prendre en sa compagnie et ma faire conduire seurement. Lequel leur demanda se je savois parler arabich, ne turc, ne hebreu vulgaire, ne grec. Je dis que non.” *Le Voyage d’Outremer de Bertrandon de La Broquière*, s. 59.

²⁸ İbn Bîbî (El-Hüseyn B. Muhammed B. Ali El-Caferi Er-Rugadi), *El Evamirü’l-Ala’iyye fi’l-Umuri’l-Ala’iyye (Selçuk Name)*, C. 1, Haz. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 97.

²⁹ İbn Bîbî, *age*, s. 141.

Türkçe, Rumca, Ermenice ve Farsçadır. Beşinci dilin de Süryanice olma ihtimali üzerinde durmuştur.³⁰ Rustam Shukurov, ilk dört dil konusunda Turan'a katılmakla beraber beşinci dilin Arapça olduğu görüşündedir.³¹ Abdullah Kaya bu dilleri Rumca, Ermenice, Süryanice, Arapça ve Farsça olarak görmüştür.³² Erdoğan Merçil,³³ bu ifadenin Bertrandon'un çağdaşı olan Yazıcızâde Ali'de³⁴ geçtiği şekline dikkat çekmiştir. Çünkü Yazıcızâde, İbn Bîbî'deki bu ifadeyi "Rum'da söylenen dillerden Parsi ve Türkiden gayri beş dil bilirdi,"³⁵ şeklinde yorumlamıştır. Bu konuyla ilgili olarak İbn Bîbî'nin çağdaşı olan Marco Polo'nun, Türkiye'de sadece Türkmenlerin, Yunanların ve Ermenilerin yaşadığını söylemesi,³⁶ onun bir diğer çağdaşı olan Korykoslu Hayton'un ise Polo'nun saydıklarına Yakubileri (Süryanileri)³⁷ eklemesi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye Selçukluları döneminde halk arasında konuşulan dil Türkçedir (Oğuzca).³⁸ Pek tabii ki devleti yöneten kademenin birden fazla dil bilmesi gerekli ve olağan bir durumdur³⁹ fakat genel nüfusa kıyaslandığında bu kesimin azınlıkta olduğu tahmin edilebilir. Bu dil, Anadolu'da, XII. ve XIV. yüzyıllar arasında Arapça ve Farsça dillerine karşı hâkimiyet mücadelesi vermiştir⁴⁰ ki bu yöndeki en büyük başarılarından birisi XIII. yüzyılın sonlarında Türkiye coğrafyasında ya Türkiye Selçuklu Devleti (Selçuklu Divanı) ya da Karamanoğulları (Karamanoğlu Mehmed Bey) tarafından Türkçenin resmi dil olarak kabul edilmesidir.⁴¹ Türkçenin, sonraki dönemlerde hâkim dil haline gelmesiyle neticelenecek sürecin birkaç önemli noktası vardır. Bunların ilki Moğolların önünden kaçan Türklerin bu coğrafyaya gelmesi ve buradaki Türk kültürünü canlandırıcı etkide bulunmalarıdır. Bir diğer önemli nokta da II. Dönem Anadolu Beyliklerini yöneten beylerin tutumlarıdır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yerine geçme siyasetini takip eden, bundan dolayı beylik merkezlerini ayrıca birer kültür merkezi hâline getirmek isteyen bu beyler, Selçuklu Sultanlarının aksine Arap ve Fars kültürüne aşina değildir. Onlar kendi öz ve ulusal dillerine yakınlık göstermiş, Türkçeye önem vermiş, Türkçe kullanan bilim insanları ve şairleri korumuşlardır.⁴² Böylece Beylikler döneminin ardından Türkçe bu coğrafyanın egemen dili haline gelmiştir.

Rumca olarak adlandırılan dil Bizans İmparatorluğu'nda kullanılan dildir. Selçuk Türklerinin yarımada gelmesinin ardından iki tarafın beraber yaşadığına, aralarında yakınlaşma ve etkileşimin olduğuna dair kaynaklarda çeşitli bilgiler mevcuttur.⁴³ Anna Komnena hem Türkçe hem de Rumca'yı bilen, annesi Rum, babası Türk "yarı barbarların" imparatorluk ordusunu taciz ettiğinden bahsetmiştir (1116).⁴⁴ Türkiye Selçuklu Devleti'nde Rumca şiirler yazılmıştır.⁴⁵ Mevlana'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde Rumca mülemmalar, *Mesnevî* ve *Dîvân*'ında Türkçeye ek olarak Rumca sözcükler bulunmuştur.⁴⁶ Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in *Dîvân*'ında Türkçe şiirler ve Rumca beyitler, *İbtidâ-nâme* ve *Rebâbnâme*'sinde Türkçe ve Rumca beyitler yazdığı tespit

³⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, 13. Baskı, İstanbul 2014, s. 295, d.n. 8; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 18. Baskı, İstanbul 2009, s. 404.

³¹ Rustam Shukurov, "Harem Hıristiyanlığı: Selçuklu Şehzadelerinin Bizanslı Kimliği", *Anadolu Selçukluları: Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, ed. Andrew Charles Spencer Peacock ve Sara Nur Yıldız, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 117.

³² Abdullah Kaya, "Erzincan ve Çevresinde Mengücekliler Dönemi İlmî Hayat ve İlim Adamları", *Erzincan Tarihi*, C. 2, ed. Kemal Taşçı ve Kader Altın, Erzincan Valiliği, Erzincan 2020, s. 232.

³³ Erdoğan Merçil, "Selçuklular ve Türkçe", *Belleten*, C. 67, S. 248, (2003), s. 116.

³⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Tarih-i Al-i Selçuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2011, s. 72.

³⁵ Martinus Theodorus Houtsma, *Recueil de Textes Relatifs à l'Histoire des Seldjucides*, C. 3, Brill, Leiden 1902, s. 63. Ayrıca bkz. Abdullah Bakır, *Yazıcızade Ali'nin Selçuk-name İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 177. Çelik tarafından yapılan transkripsiyonda bu ifade eksiktir: "Ve Rum'da söylenen gayri biş dil bilirdi ki..." Bkz. Rıfat İlhan Çelik, *Tevarih-i Al-i Selçuk'un Transkribe ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 48.

³⁶ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi-Harikalar Kitabı*, çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 68.

³⁷ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 52.

³⁸ Zeynep Korkmaz, "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 20, (1972), s. 20; Mustafa Özkan, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2018, s. 598.

³⁹ Züriye Oruç, "Selçuklu Hükümdarlarının Vakıf Olduğu Diller Üzerine Bir Değerlendirme", *1st International Academic Research Congress*, ed. Onur Köksal, Erdal Hamarta, Coşkun Arslan, Sabahattin Çiftçi, Selahattin Aşaroglu ve Mustafa Uslu, Çizgi Kitabevi, Ankara 2016, s. 2998.

⁴⁰ Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul 1980, s. 334; Korkmaz, *agm*, s. 20.

⁴¹ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Belleten*, C. 64, S. 239, (2000), ss. 51-57; Özkan, *agm*, s. 604.

⁴² Özkan, *agm*, ss. 603-604; Köprülü, *age*, s. 334.

⁴³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, ed. ve çev. Susan B. Eddington, Clarendon Press, Oxford 2007, s. 343; John France, *A Critical Edition of the Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers*, Nottingham Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi), Nottingham 1967, s. 51; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 24; *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, ss. 13, 19-20, 37, 52; *O City of Byzantium, Annales of Niketas Choniates*, çev. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984, ss. 260-261, 272-273; Mikhael Doukas, *Tarih-Anadolu ve Rumeli (1326-1462)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, ss. 28-29.

⁴⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s. 493.

⁴⁵ Ahmet Kartal, "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (2008), s. 100.

⁴⁶ Kartal, *agm*, s. 145.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE'İN (VE İBN BİBİ'NİN) GEÇ ORTA ÇAĞ TÜRKİYE'SİNDE KONUSULAN DİLLERE DAİR VERDİĞİ BİR BİLGİ ÜZERİNE

edilmiştir.⁴⁷ Mevlana dönemi Konya şehrinde Rumlara hemen her yerde rastlanmaktadır.⁴⁸ Bertrandon ise onlara Kocaeli Yarımadası'nda rastlamış ve bu bölgedeki nüfusun Türklerden çok Rum olduğunu kaydetmiştir.⁴⁹

Büyük Selçuklu Devleti'nin bir parçası ve devamı olan Türkiye Selçuklu Devleti'nde Arapça ve Farsça devlet adamları ve entelektüel çevrenin dili olmuştur. Bilim dili Arapça olan devlette resmî dil de önceleri Arapçayken sonra Farsçaya döndürülmüş, Moğollardan kaçan ve Farsça konuşan aydınların gelmesiyle bu dilin ağırlığı daha da artmıştır.⁵⁰ Türkiye Selçuklu Devleti döneminde kaleme alın 230'dan fazla kitabın 145'inin Farsça ve 68'inin de Arapça olması⁵¹ bu iki dilin ağırlığını gözler önüne sermektedir. 20 Kasım 1046'da Ahlat'a gelen Nâsır-ı Hüsrev "Müslümanlarla Ermenilerin sınırı" olarak nitelediği bu şehirde Arapça, Farsça ve Ermenicenin konuşulduğunu gözlemlemiştir.⁵² Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*'sinde Türkçe ve Rumca kullanılması yerine Farsça ve Arapça dillerini tavsiye ederken,⁵³ Vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali de Arapça tutulan divan defterlerini Farsçaya tercüme ettirmiş,⁵⁴ el-Ömeri Kayseri'deki camilerde Farsça kasidelerin okunduğunu, bir kesim insanın bunu anladığını, şehrin önde gelenlerin de kendi aralarında Farsça konuştuklarını kaydetmiştir.⁵⁵ Türkçe bilmeyen Arap gezgini İbn Battûta Türk halkının ve ahilerin misafirperverliğine ek olarak sıklıkla karşılaştığı Arapça bilenler sayesinde Türkiye'de rahatlıkla yolculuk yapabilmıştır.⁵⁶ Kervanla beraber hareket eden Bertrandon Antakya'da Araplardan çok Türklerin oturduğuna şahit olmuş, Ereğli'de Arapça konuşanlara rastlamıştır. Konya'dan çıktıktan sonra Afyonkarahisar'a doğru giderken yolda kalmak istedikleri bir kervansarayda⁵⁷ yirmi beş Arap ile karşılaşmış, bunun üzerine Hoyarbarak, Arapların hırsızlıklarıyla tanınmaları nedeniyle burada durmamış ve yola devam etmiştir.⁵⁸

Ermenice ve Süryanice söz konusu olduğunda, her iki dil de tıpkı Rumca gibi Selçuklu Türklerinin gelmesinden önce Anadolu'da konuşulan diller arasındadır. Ermeniler Süryanilere kıyasla teşkilatlı bir hale gelip devletler kurabildiği için onlarla Selçuklular arasındaki ilişkiler ve kullandıkları dil takip edilebilmektedir.⁵⁹ Süryaniler için ne yazık ki aynı durum söz konusu değildir⁶⁰ ve özellikle Selçuklular dönemi araştırılmaya muhtaçtır.⁶¹ Her iki dil de büyük ihtimalle Türkiye Selçuklu Devleti toprakları içinde konuşulmuştur. Süryani tarih yazıcılığının zirve eseri olarak kabul edilen bir tarih kitabı⁶² kaleme alan Süryani Patriği Mihael II. Kılıç Arslan ile yakın ilişkilerde bulunmuştur.⁶³ Ankara Savaşı'nın ardından Timur'a elçi olarak gönderilen İspanyol Ruy Gonzales de Clavijo, Doğu Anadolu'nun çeşitli yerleşimlerinde Ermenilerin yaşadığını kaydederken,⁶⁴

⁴⁷ Ahmet Kartal, "Anadolu'da Türk Edebiyatının Öncüleri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, ed. Talat Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz ve M. Öcal Oğuz, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 476; Ahmet Kartal, "Anadolu Selçuklu Devleti", ss. 150-151.

⁴⁸ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. 1, (çev. Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1973, s. 294; Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. 2, (çev. Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1973, ss. 11-12; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, s. 404-405; Nazlı Altunsoy, *Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Kırklareli 2019, s. 158; Seher Karadağ, *Kuruluş ve Yükselme Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti'nde Günlük Yaşam (1075-1237)*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak 2016, ss. 17-18.

⁴⁹ La Broquière, *age.*, ss. 205-206.

⁵⁰ Kartal, *agm.*, s. 99.

⁵¹ Ahmet Kartal, "Anadolu'da Türk Edebiyatının", s. 466.

⁵² Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzi, Devlet Kitapları, İstanbul 1985, s. 10.

⁵³ Oruç, *agm.*, s. 2995.

⁵⁴ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 48.

⁵⁵ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız*, çev. Durmuş Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 140.

⁵⁶ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, C. 1, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004, ss. 400-444.

⁵⁷ Eyice'ye göre bu kervansaray Çay'da (Afyonkarahisar) bulunan ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Ebu'l-Mücahit Yusuf b. Yakup tarafından yaptırılan bir kervansaraydır. Bkz. Eyice, *agm.*, s. 99, d.n. 38.

⁵⁸ La Broquière, *age.*, ss. 165, 181, 194. Yaklaşık bir buçuk yüzyıl sonra Anadolu'dan geçen Polonyalı Simeon da Şam civarında hileci ve hain Araplardan korktuğunu söylemiştir. Bkz. Polonyalı Simeon, *Polonyalı bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Kesit Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 177.

⁵⁹ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983; *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. Mehmet Metin Hülâgü, Musa Şaşmaz, İbrahim Ethem Atnur, Taha Niyazi Karaca, Mustafa Çolak ve Recep Karacakaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014; İlyas Gökhan, "Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler", *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 1, S. 2, (2012), ss. 70-108; Hasan Geyikoğlu, "Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına ve Türkmenlere Saldırıları", *Tarih ve Tarihçi*, C. 2, S. 1, (2023), ss. 18-52, vs. verilebilecek örnekler arasındadır.

⁶⁰ Elif Karpuz, "Anadolu'da Süryaniler ve Süryani Ayaklanmaları", *Genç Kalemler*, S. 4, (2017), s. 138.

⁶¹ Mehmet Çelik, "Süryaniler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, ss. 175-178; Yakup Tahincioğlu, *Tarihleri, Kültürleri ve İnançlarıyla Süryaniler*, Butik Yayıncılık, 8. Baskı, İstanbul 2011, ss. 93-95, 185, 195-196; Yakup Bilge, *Süryaniler, Anadolu'nun Solan Rengi*, Yeryüzü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 44; Horiopiskopos Gabriyel Akyüz, *Tüm Yönleriyle Süryaniler*, Kırklar Kilisesi, Mardin 2005, ss. 93-94, 196-199, 430-435; Mutay Öztemiz, *Süryaniler*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 19, 33.

⁶² Ahmet Yasin Tomakin, "Ortaçağ İslam Dünyasında Süryani Tarih Yazıcılığı", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 18, (2017), s. 242.

⁶³ Akyüz, *age.*, s. 94.

⁶⁴ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, çev. Zeynep Ertan, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, ss. 127-145.

Bertrandon da Çukurova için Ermenistan tabirini kullanmış ve burada bir Ermeni ile tanışmış, Ceyhun Nehri'ne yakın bir yerde bir Ermeni yerleşimi olduğunu duymuştur.⁶⁵

Hoyarbarak'ın (Hojarbarach) Bertrandon'a bilip bilmediğini sorduğu diller arasında İbranice'nin bulunması dikkat çekicidir. Burada ilk akla gelen Hoyarbarak'ın bir Yahudi olup olmadığıdır ama onun adının büyük ihtimalle Koca Barak⁶⁶ olmasından (ve Bertrandon'a söylendiğine göre Bursa'nın önde gelenleri arasında bulunmasından) başka hakkında bir şey bilinmemektedir. Barak, *Eski Ahit*'teki Hâkimlerin Kitabı içinde askeri bir komutanın adı olarak geçmektedir⁶⁷ ve yıldırım anlamına gelmektedir.⁶⁸ Bununla beraber Ch. Schefer bu ad (Barak) ve unvan (Koca) hakkında Koca'nın büyük tüccarlara verilen bir unvan, Barak'ın ise XV. yüzyılda, özellikle Orta Asya Türklerinin hanedan üyelerinde sık kullanılan bir ad olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Kaşgarlı Mahmud'a göre barak, Türklerin çok tüylü köpeğe verdikleri bir addır.⁷⁰ Lewis, bu adın özellikle XIII. ve XV. yüzyıllarda, Moğollar ve Türkler arasında yaygın olduğunu söylemiştir.⁷¹ Ögel'e göre barak sözcüğü bar-mak, (var-mak) fiilinden gelmektedir, "varan, çok çabuk yürüyen ve koşan" anlamlarını taşımaktadır. Türkler arasında sık rastlanan bir addir ve İslamiyet'in Türkler arasında yayılmaya başlamasından sonra bunun yerine Burak adı kullanılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı aynı kişiye bazı kaynaklarda Barak bazılarında Burak olarak rastlanılması olağandır.⁷² XIV. ve XV. yüzyıllarda Rumeli'ndeki fetihlerde adını duyurmuş olan Evrenosoğulları ailesinden Gazi Evrenos Bey'in bir oğlunun adının da Barak⁷³ olması ve Başar'a göre batılı tarihçilerin Evrenos Bey'i, Bursa muhafızının oğlu olarak kaydettikleri bilgisi⁷⁴ dikkat çekicidir.

Anadolu Yarımadası'nda Yahudilerin varlığı Milattan önceki dönemlere kadar uzanmakla beraber⁷⁵ Geç Orta Çağ süresince bu coğrafyadaki varlıkları hakkındaki bilgiler pek fazla değildir. XII. yüzyıl Yahudi nüfusu ve yerleşimleri hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan olan seyyahlar Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia Türkiye'ye uğramadıkları için bu coğrafya hakkında suskundurlar.⁷⁶ I. Haçlı Seferi'nin ardından Fâtımilerin topraklarından Bizans İmparatorluğu'na göç eden Yahudiler Antakya ve Lazkiye'ye sığınırken,⁷⁷ XI. yüzyılda Yahudilerin Antalya (1028),⁷⁸ Silifke, Menderes Nehri üzerindeki Mastaura (1022),⁷⁹ Abidos (Çanakkale) (1096), Pylae [Han (Mersin) yakınlarındaki Panhormus],⁸⁰ Kütahya ve Efes⁸¹ de dâhil olmak üzere toplamda –IV. Haçlı Seferi'nden önce– on üç ya da on dört şehirde⁸² yaşadığı bilinmektedir. 1047 yılının Mart ayında Kudüs'e gelen Nâsır-ı Hüsrev "Rum ülkesinden" gelen Yahudiler ve Hıristiyanlardan bahsetmektedir.⁸³ XII. yüzyılda başka yerleşim isimlerine de rastlanılmaktadır. Honaz Başpiskoposu Niketas şehirdeki Yahudilerden şikâyet etmektedir (1150 civarı). Yeni bir düzenlemeyle, artık orada yaşamasalar dahi günümüz Bodrum yakınlarındaki Strobilos (Çifit Kalesi) Yahudilerinin vergilerinin Ayasofya için harcanması kararlaştırılmıştır (1153).⁸⁴ Bu yüzyılda Trabzon'daki (1180)⁸⁵ varlıklarına ek olarak Silifke'de (1137)⁸⁶ de bir

⁶⁵ La Broquière, *age*, ss. 169, 172.

⁶⁶ Eyice bu adı Hoca Barak olarak görmektedir. Bkz. Eyice, *agm*, s. 92.

⁶⁷ Eski Ahit, Hâkimler Kitabı, § 4:6-5:15.

⁶⁸ Yehoshua M. Grintz, "Barak", *Encyclopaedia Judaica*, C. 3, ed. Fred Skolnik, Second Edition, Thomson Gale, Detroit 2007, s. 129.

⁶⁹ La Broquière, *age*, s. 146, d.n. 1.

⁷⁰ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügati-it-Türk Tercümesi*, C. I, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, ss. 377-378.

⁷¹ Bernard Lewis, "Barak Baba", *The Encyclopaedia of Islam*, C. 1, ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi-Provençal ve J. Schacht, Brill, Leiden 1986, s. 1031.

⁷² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2010, ss. 191, 193.

⁷³ Halil İnalçık'ın *Bursa Araştırmaları*, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 3. Baskı, Bursa 2017, s. 235; Zeki Salih Zengin, "İlk Dönem Osmanlı Vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye Ait Zaviye Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, C. 28, (2004), s. 106; Ayşegül Çalı, "Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Ait Mülkname", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 20, (2006), ss. 62, 66, d.n. 48.

⁷⁴ Fahameddin Başar, "Evrenosoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, s. 539.

⁷⁵ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, 2. Baskı, İstanbul 1947, ss. 8, 10-15; Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, ss. 11-13; Naim Avigdor Güleriyüz, *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2012, ss. 1-4; Josephus, *The Life, Against Apion*, C. 1, çev. Henry St. John Thackeray, William Heinemann, Londra 1926, ss. 233-249.

⁷⁶ *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri: Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia*, çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

⁷⁷ Ulaş Töre Sivrioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", *History Studies*, C. 7, S. 2, (2015), s. 118.

⁷⁸ Joshua Starr, *The Jews in The Byzantine Empire 641-1204*, Burt Franklin, New York 1970, s. 242.

⁷⁹ Starr, *age*, ss. 27, 187; Nicholas de Lange, "Ortaçağ Anadolu'sundaki Yahudi Topluluklarının Haritalandırılması", *12. Uluslararası ANAMED Yıllık Sempozyumu Bildiri Kitabı: Mekansal Ağlar: Araştırma ve Kamu Erişimi için Anadolu'nun Geçmişinin Haritalandırılması*, ed. Christopher Havemeyer Roosevelt, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul 2020, s. 181.

⁸⁰ Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley 1971, s. 52.

⁸¹ Zvi Ankori, *Karaites in Byzantium*, AMS Press, New York 1968, ss. 114-115.

⁸² Steven B. Bowman, *The Jews of Byzantium: 1204-1453*, University of Alabama Press, Alabama 1985, s. 88.

⁸³ Nâsır-ı Hüsrev, *age*, s. 31; Hüseyin Kayhan, "Selçuklular Devrinde Yahudiler", *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri Kitabı*, ed. M. Mustafa Kutlu, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Balıkesir 2018, s. 214.

⁸⁴ Starr, *age*, ss. 15, 228.

⁸⁵ Vryonis, *age*, s. 52.

⁸⁶ Ankori, *age*, s. 117, d.n. 107a; de Lange, *agm*, s. 181.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE'İN (VE İBN BİBİ'NİN) GEÇ ORTA ÇAĞ TÜRKİYE'SİNDE KONUSULAN DİLLERE DAİR VERDİĞİ BİR BİLGİ ÜZERİNE

topluluk oluşmaya başlamıştır. XIII. yüzyıla gelindiğindeyse kaynakların bazılarının okunmasında güçlükler yaşanmaktadır. 1207 tarihli bir belgede geçen *Gagra*⁸⁷ adının ilk başta Gürcistan'daki Gagra'ya denk geldiği öne sürülmüş, fakat sonradan buranın Selçukluların gelmesinden önce dahi bir Yahudi topluluğu bulunduran Çankırı olduğu kabul edilmiştir.⁸⁸ 1265 tarihli bir belgedeki yer adı Kara Hisar olarak okunmuşsa da buranın hangi Kara Hisar olduğu belirlenememiştir.⁸⁹ İznik'te bulunan üç İbranice kitabe, şehirde Yahudilerin varlığını göstermektedir. Ama XII. veya XIII. yüzyıldan hangisine ait olduğu belirsizdir.⁹⁰ Bunun yanında 1202 yılında yazılan Şemseddin Altun-Aba'nın vakfiyesine⁹¹ ve Eflâkî'nin eserinde anlatılanlara⁹² göre Konya'da bu yüzyılda Yahudiler ve bir Yahudi Mahallesi⁹³ mevcuttur. Büyük oranda efsanevî bilgilerle dolu olsa da *Karamannâme*'de Alâeddin Bey'in kimsenin okuyamadığı bir kitabı Yahudilerin okuma ihtimalinden bahsetmesi ve bunun üzerine Şam'dan Ağruş (Uğruş) isminde bir Yahudi getirilmesi hikâyesi dikkat çekicidir⁹⁴ ve Yahudilere belirli bir aşinalık duyulduğu şeklinde yorumlanabilir. Aynı yüzyılda bir başka Yahudi Mahallesi de Sivas'ta bulunmaktadır.⁹⁵ XIV. yüzyıla ve artık Bertrandon'un dönemine gelindiğindeyse, XIV. yüzyılın ilk yarısındaki varlıklarından (ve meşhur Yahudi bilgini "İzmitli" Aaron ben Elijah'ın unvanı ve hayatına dair bilgilerden) yola çıkılarak İznik'te XIII. yüzyılın sonlarında bir Yahudi topluluğu bulunduğu kesin gözle bakılmaktadır.⁹⁶ İlhanlıların Anadolu Valisi Timurtaş (Demirtaş) Noyan, Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanlarla benzer giyinmesinden rahatsız olmuş ve onlara *giyar*, külah ve sarı sarık kullanmalarını emretmiştir.⁹⁷ Bu bilgi Hıristiyanların başlarına mavi, Yahudilerin ise sarı bez doladıkları şekliyle Johannes Schiltberger'de de vardır.⁹⁸ Orhan Gazi 1326'da Bursa'yı aldığı buradan kaçan Yahudileri (ve Hıristiyanları) geri çağırması ve bir Yahudi mahallesi ile bu mahallede, günümüzde halen ayakta duran, Türkiye'nin en eski sinagogunu, Etz Haim'i kurmalarına izin vermiştir.⁹⁹ Schiltberger Bursa'da Hıristiyan, Müslüman veya Yahudi ayrımı yapılmaksızın fakirlerin kaldığı sekiz hastanenin olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰ Ünlü Arap gezgini İbn Battûta, 1333'te geldiği Antalya'da kendi mahallelerinde (Yahudi Mahallesi) oturan Yahudileri görmüş, Birgi'deki yaylasında ziyaret ettiği Aydınoğlu Mehmed Bey'in yanında, Beyin doktoru olarak bir Yahudi'yi bulmuştur.¹⁰¹ Osmanlı Sultanı I. Murad 1363 yılında Ankara'yı şehri savunan ahilerden teslim aldığı,¹⁰² burada küçük bir Yahudi topluluğu ile karşılaşmıştır.¹⁰³ Judah ben Namer 1387 yılında kendi tabiriyle "Saruhan Beyliğindeki Manisa'da" Romanyotlar¹⁰⁴ arasında meşhur olduğu anlaşılan Abraham İbn Ezra'nın Tevrat yorumunun bir kopyasını yazmıştır.¹⁰⁵ Galanti, Manisa'nın Kasaba ilçesinin (günümüzde Turgutlu) mezarlığında 1391 tarihli İbranice bir kitabe bulunduğunu söylemektedir.¹⁰⁶ Yine Manisalı olan ve bu şehirdeki Yahudi topluluğunun mevcudiyetine işaret eden başka bir Yahudi de 1416 yılında idam edilen ve Torlak Kemal adıyla bilinen Samuel'dir.¹⁰⁷ Bunların yanında Efes'te ve İç Anadolu'daki mi yoksa Batı Anadolu'daki mi olduğu belirlenemeyen Lâdik'te de Yahudiler vardır. İstanbul'un 1453 yılında alınmasının ardından şehre naklettirilen Yahudilerin getirildiği başlıca yerlere, yani Bursa, Antalya, Borlu (Antalya), Sinop, Çine (Aydın), Tire (Aydın) ve Milet'e (Aydın) bakılarak bu dönemde de buralarda Yahudilerin yaşadığı sonucuna varılmıştır.¹⁰⁸ Orta Çağ Türkiye'sindeki Yahudilerin

⁸⁷ Bowman, *age*, ss. 89-90, 217.

⁸⁸ Ankori, *age*, ss. 125-128.

⁸⁹ Bowman, *age*, ss. 89, 227.

⁹⁰ Bowman, *age*, ss. 89.

⁹¹ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri-1: Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Bellekten*, C. 11, S. 43, (1947), ss. 200, 211, 216.

⁹² Eflâkî, *age*, ss. 60, 73, 81.

⁹³ Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 24, (2015), s. 28; Claude Cahen ve Godfrey Goodwin, "Konya", *The Encyclopaedia of Islam*, C. 5, ed. C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis ve Ch. Pellat, Brill, Leiden 1986, s. 253.

⁹⁴ Şikâri, *Karamannâme*, Haz. Metin Sözen ve Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi, İstanbul 2005, ss. 76, 176-177.

⁹⁵ Sadi Bayram ve Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, C. 13, (1981), s. 54; Bedirhan, *agm*, s. 32.

⁹⁶ Ankori, *age*, ss. 135-137.

⁹⁷ Aksarayî, *age*, s. 264; Vryonis, *age*, s. 224.

⁹⁸ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 165; Vryonis, *age*, s. 225.

⁹⁹ Galanti, *age*, s. 9; Sevilla-Sharon, *age*, ss. 31-32; Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, çev. Süheyla Kaya, Belge Yayınları, İstanbul 1999, s. 30; Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış", *Bellekten*, C. 57, S. 219, (1993), s. 541; Stanford J. Shaw, "Christian Anti Semitism in the Ottoman Empire", *Bellekten*, C. 54, S. 211, (1990), s. 1093.

¹⁰⁰ Schiltberger, *age*, s. 101.

¹⁰¹ İbn Battûta Tanci, *age*, ss. 403, 423.

¹⁰² Halil İnalçık, "Murad I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2020, s. 156.

¹⁰³ Galanti, *age*, s. 9.

¹⁰⁴ Bizans İmparatorluğu'nun idaresinde bulunan Balkanlar ve Anadolu gibi yerlere özgü Yahudileri tanımlamak için kullanılan adlandırma. Bkz. Simon Marcus, "Romaniots", *Encyclopaedia Judaica*, C. 17, ed. Fred Skolnik, Second Edition, Thomson Gale, Detroit 2007, s. 402.

¹⁰⁵ Bowman, *age*, ss. 90, 134, 291.

¹⁰⁶ Galanti, *age*, s. 9.

¹⁰⁷ Groepler, *age*, s. 30; Güleriyüz, *age*, s. 25; Sevilla-Sharon, *age*, s. 33; Galanti, *age*, s. 9; Feridun Emecen, "Saruhanoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, s. 173.

¹⁰⁸ Bowman, *age*, s. 91. Ayrıca bkz. Yahya Başkan, "İstanbulun Fethi ve Yahudiler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 3, (2014), ss. 63-84; Galanti, *age*, ss. 10-16. İstanbul'a naklettirilen Yahudiler için bkz. Stéphane Yerasimos, "Les Grecs d'Istanbul après la conquête ottomane. Le repeuplement de la ville et de ses environs (1453-1550)", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, S. 107-110, (2005), ss. 375-399; Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*,

mevcudiyeti üzerine araştırma yapanların vardığı sonuçlardan biri, mevcut kaynaklar ışığında, sayılarının net olarak belirlenemeyeceğidir. Bununla beraber onların büyük oranda ticaretle uğraştığı, nüfuslarının Anadolu'dan geçen ana ticaret yolları ve bunların kesiştiği noktalara yoğunlaştığı kesin gibidir. Siyasî istikrarsızlık dönemlerindeyse kıyılardaki beylik veya ticaret merkezlerinde toplanmışlardır.¹⁰⁹ Sonraki yüzyıllarda Türkiye'yi ziyaret eden seyyahlar da Türkiye'deki tüm ticaretin Yahudilerin elinde olduğunu,¹¹⁰ her yerde gümrük vergilerini onların topladığını¹¹¹ gözlemlemiştir.

SONUÇ

Bertrandon de La Broquière, Burgonya Dükü III. Philippe le Bon (İyi Filip) tarafından XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde (1432-1433) Doğu'ya gönderilmiştir. Onun bu görevindeki amacı Dükün tasarladığı yeni bir Haçlı Seferi için istihbarat toplamaktır. Hacı kılığında kara yoluyla İtalya'ya, oradan da deniz yoluyla da Kutsal Topraklara ulaşmış, Hıristiyanlarca kutsal sayılan mekânları ziyaret etmiş ve daha sonra kara yoluyla Suriye, Türkiye ve Balkanlar üzerinden yurduna geri dönmüştür. Bu esnada yaşadıklarını yanındaki deftere kaydetmiş ve geri dönünce de seyahatini *Denizaşırı Seyahat* adıyla kitaplaştırmıştır.

Bertrandon, dönüş yolcuğuna başlamadan hemen önce Şam'dayken buraya bir hac kervanının geldiğini görmüş, bu kervanın içindeki daha küçük bir kervanın Bursa şehrine gittiğini öğrenince onlarla beraber yola çıkmaya karar vermiş ve bunun için kervanın idarecisi olan Hoyarbarak adlı kişiyle görüşmüştür. Bu kişi de Bertrandon'a Türkçe, Arapça, Yunanca (Rumca) veya halk İbranicesi bilip bilmediğini sormuştur ki seyyah bunların hiçbirini bilmemektedir. İbraniceyi sormasından dolayı Hoyarbarak'ın ilk başta Yahudi olması akla gelirken Ögel'in verdiği *barak* sözcüğünün anlamı (varan, çabuk yürüyen) göz önüne alınırsa yaptığı işle ilgili olarak Türk olma ihtimali daha ağır basmaktadır. Başar'a göre batılı tarihçilerin eserlerinde Evrenosoğulları'nın Bursa muhafızı olmaları, Gazi Evrenos Bey'in oğullarından birinin de adının Barak olması hiç değilse Bursa havalisinde bu adın yaygın olduğuna bir delil teşkil edebilir veya bir tesadüften ibaret de olabilir ve Osmanlı tarihçilerince araştırılması önerilebilir.

Bertrandon'un anlatımına göre kervanın Şam'dan yola çıkması ve Antakya'ya ulaşması arasında geçen süre bir haftadan azdır. Dolayısıyla yaklaşık elli gün sürmesi planlanan tüm yolculuğun büyük kısmı, yani en azından kırk günden fazla bölümü Türkmenlerin yaşadığı Türkiye topraklarında geçmektedir. Yolculuğun Suriye ve Türkiye topraklarında geçen süresi, toplam süreye kıyaslandığında Hoyarbarak'ın Bertrandon'a bilip bilmediğini sorduğu dillerin ya kervanda ya da büyük ihtimalle yol üzerindeki duraklarda ve dolayısıyla Türkiye'de konuşulan diller olduğu tahmin edilebilir. Bu bilgi Geç Orta Çağ Dönemi Türkiye'sinde konuşulan diller ve dolayısıyla bu dilleri konuşanlar yani etnik yapı hakkında dair önemli bir bilgidir.

Türkiye'de konuşulan diller üzerine buna benzer bir bilgi de İbn Bîbî tarafından verilmiştir. Fakat o önce Rum'da (Türkiye'de) konuşulan dillerin sayısını beş olarak vermiş, bunun ardından bunlardan ikisini Arapça ve Farsça olarak tanımlamıştır. Yazıcızâde'nin Türkçeden önce Farsçadan bahsetmesi (*Parsi ve Türki*) bu dilin ağırlığını gösteren başka bir işaret olabilir. Onun Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada mutlak surette konuşulan Türkçeyi saymaması garip bir durumdur. Ama bu durum belki İbn Bîbî'nin devlet yönetim kademesine yakın olması ve tarihçiden ziyade edebi kimliğinin ağır basmasıyla açıklanabilir ki bu özelliği yazdığı esere de yansımıştır.

Bertrandon'dan öğrenilen ve İbn Bîbî'nin verdiği bilgiden hareketle Geç Orta Çağ Türkiye'sinde konuşulduğu varsayılan diller toplamda –en az– yedi tane olmak üzere Türkçe, Rumca, Farsça, Arapça, Ermenice, Süryanice ve İbranicedir. Bu sayı Yazıcızâde'nin verdiği sayının aynıdır. Fakat konuşulan dillerin mutlak surette bunlar olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bu dönem Türkiye'sinde *Denizaşırı Seyahat*'te de görüldüğü üzere İtalyanca ve Fransızca da mevcuttur. Fakat bunlar yerli halkın dili değildir ve kullanım alanları çoğunlukla siyasi/ticarî ilişkilerle sınırlıdır. Selçuklu Türkleri ile beraber ve tüm ağırlıklarıyla gelen dillerin Türkçe, Farsça ve Arapça olduğu tahmin edilebilir. Bunların dışında kalan dört dil yani Rumca, Ermenice, Süryanice ve İbranice XI. yüzyıldan önce Anadolu'da konuşulan diller arasındadır. Türkiye Selçuklu Devleti zamanında da büyük ihtimalle konuşulmaya devam edilmiştir. Ama ne boyutta ve ne kadar yaygın olduklarını tespit etmek güçtür. Bununla beraber söz konusu dört dilin Bertrandon'un dâhil olduğu kervanın güzergâhı üzerinde konuşulduğu varsayılırsa XV. yüzyılda Türkiye'deki ana ticari duraklarda, belirli bir dereceye kadar buldukları düşünülebilir. Hoyarbarak'ın Bertrandon'a sorduğu diller arasında İbranicenin bulunması dikkat

K. Schwarz, Freiburg 1980; Dilek Akyalçın, *The Jewish Communities in the Making of İstanbul Intra Muros: 1453-1520*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003; Vesile Tanınmış, *Osmanlı Hakimiyetinde Karai Cemaati*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2004.

¹⁰⁹ Ankori, *age*, ss. 117-119; Bowman, *age*, ss. 93-96; Vryonis, *age*, s. 52.

¹¹⁰ Pierre Belon, *Pierre Belon Seyahatnâmesi*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2022, s. 142.

¹¹¹ Reinhold Lubenau *Seyahatnâmesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, C. 2, (çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 594; Polonyalı Simeon, *age*, s. 98.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE'İN (VE İBN BİBİ'NİN) GEÇ ORTA ÇAĞ TÜRKİYE'SİNDE KONUSULAN DİLLERE DAİR VERDİĞİ BİR BİLGİ ÜZERİNE

çekicidir. Ne yazık ki mevcut kaynaklar bu dili konuşan Yahudilerin durumunu net şekilde açıklığa kavuşturacak bilgiyi sağlamamaktadır. Bu konuda araştırma yapanlara göre onların yaşadıkları bilinen bir yerleşimin adı uzun zamandır orada yaşadıkları anlamına veya aynı şehrin adına bir sonraki yüzyılda rastlanmaması oradan kayboldukları anlamına gelmemektedir. Varılabilecek en genel sonuç ticaretle uğraştığı bilinen Yahudilerin Bizans İmparatorluğu, Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler döneminde Türkiye'deki ticaretle belirli bir ağırlığının olduğu yönündedir. Sonraki dönemlerde buraya gelen seyyahların söyledikleri de bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

- AHMET EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. 1, çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1973.
- AHMET EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. 2, çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1973.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- AKYALÇIN, Dilek, *The Jewish Communities in the Making of İstanbul Intra Muros: 1453-1520*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003.
- AKYÜZ, Horiepiskopos Gabriyel, *Tüm Yönleriyle Süryaniler*, Kırklar Kilisesi, Mardin 2005.
- ALBERT OF AACHEN, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, ed. ve çev. Susan B. Eddington, Clarendon Press, Oxford 2007.
- ALTUNSOY, Nazlı, *Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Kırklareli 2019.
- ANKORI, Zvi, *Karaites in Byzantium*, AMS Press, New York 1968.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, C. 2, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
- BAKIR, Abdullah, *Yazıcızade Ali'nin Selçuk-name İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.
- BAŞKAN, Yahya, "İstanbulun Fethi ve Yahudiler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 3, (2014), ss. 63-84.
- İBN BATTÛTA TANCİ, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, C. 1, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004.
- La BROQUIÈRE, Bertrandon de, *Denizaşırı Seyahat*, ed. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- BÀRÀNÝ, Attila, "Burgundian Crusader Ideology in Bertrandon de la Broquière's Le Voyage d'Outremer", *Byzance et l'Occident III-Écrits et Manuscrits*, ed. Zoltán Farkas, László Horváth ve Tamás Mészáros, Collège Eötvös József, Budapest 2016, ss. 17-39.
- BAŞAR, Fahmeddin, "Evrenosoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, ss. 539-541.
- BAYRAM, Sadi ve KARABACAK, Ahmet Hamdi, "Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, C. 13, (1981), ss. 31-69.
- BEDİRHAN, Yaşar, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 24, (2015), ss. 25-50.
- BELON, Pierre, *Pierre Belon Seyahatnâmesi*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2022.
- BELTRÀN, Rafael, "Pero Tafur y Bertrandon de la Broquière en Constantinopla: la imagen ceremonial de María de Trebisonda y los encuentros diplomáticos en torno al concilio de Ferrara-Florencia (1438-1439)", *Medievalia*, S. 21, (2018), ss. 25-74.
- BİLGE, Yakup, *Süryaniler, Anadolu'nun Solan Rengi*, Yeryüzü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- BOWMAN, Steven B., *The Jews of Byzantium: 1204-1453*, University of Alabama Press, Alabama 1985.

BOZKURT, Gülnihal, “Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *Bellekten*, C. 57, S. 219, (1993), ss. 539-564.

de CLAVIJO, Ruy Gonzales, *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, çev. Zeynep Ertan, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.

CAHEN, Claude ve Goodwin, Godfrey, “Konya”, *The Encyclopaedia of Islam*, C. 5, ed. C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis ve Ch. Pellat, Brill, Leiden 1986, ss. 253-256.

CLASSEN, Albrecht, “Encounters Between East and West in the Middle Ages and Early Modern Age”, *East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times*, ed. Albrecht Classen, De Gruyter, Berlin 2013, ss. 49-57.

ÇALI, Ayşegül, “Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Ait Mülkname”, *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 20, (2006), ss. 59-79.

ÇELİK, Rıfat İlhan, *Tevarih-i Al-i Selçuk'un Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

ÇELİK, Mehmet, “Süryaniler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, ss. 175-178.

DOUKAS, Mikhael, *Tarih-Anadolu ve Rumeli (1326-1462)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

EMECEN, Feridun, “Saruhanoğulları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, ss. 170-173.

EPSTEIN, Mark Alan, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, K. Schwarz, Freiburg 1980.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “Moğollarda ve Osmanlılarda ‘At ve Süvari’ Geleneği“, *Altay Toplulukları*, ed. İlhan Şahin, Fahri Solak, Güljanat K. Ercilasun, Enkhbat Avirmed, M. Bilal Çelik, Aymira Taşbaşı, Erhan Tabşası, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2022, ss. 165-180.

ESKİ AHİT

EYİCE, Semavi, “Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnâmesi (1432-1433)”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1-2, (1975), ss. 85-126.

FRANCE, John, *A Critical Edition of the Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers*, Nottingham Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi), Nottingham 1967.

GALANTİ, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, 2. Baskı, İstanbul 1947.

GEYİKOĞLU, Hasan, “Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına ve Türkmenlere Saldırıları”, *Tarih ve Tarihçi*, C. 2, S. 1, (2023), ss. 18-52.

GÖKHAN, İlyas, “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 1, S. 2, (2012), ss. 70-108.

GRINTZ, Yehoshua M., “Barak”, *Encyclopaedia Judaica*, C. 3, ed. Fred Skolnik, Second Edition, Thomson Gale, Detroit 2007, ss. 129-130.

GROEPLER, Eva, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, çev. Süheyla Kaya, Belge Yayınları, İstanbul 1999.

GÜLERYÜZ, Naim Avigdor, *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2012.

HALİL İNALCIK'IN BURSA ARAŞTIRMALARI, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 3. Baskı, Bursa 2017.

HOUTSMA, Martinus Theodorus, *Recueil de Textes Relatifs à l'Histoire des Seldjucides*, C. 3, Brill, Leiden 1902.

IOANNES KINNAMOS'UN HİSTORIA'SI (1118-1176), çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

İBN BÎBÎ (El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Caferi Er-Rugadi), *El Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)*, C. 1, Haz. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

**BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE'İN (VE İBN BİBİ'NİN) GEÇ ORTA ÇAĞ TÜRKİYE'SİNDE
KONUŞULAN DİLLERE DAİR VERDİĞİ BİR BİLGİ ÜZERİNE**

İNALCIK, Halil, "Murad I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2020, ss. 156-164.

İNALCIK, Halil, "The Ottoman Turks and The Crusades, 1329-1451", *A History of The Crusades*, C 6, ed. Kenneth M. Setton, Harry W. Hazard ve Norman P. Zacour, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1989, ss. 222-275.

JOSEPHUS, *The Life, Against Apion*, çev. Henry St. John Thackeray, C. 1, William Heinemann, Londra 1926.

KAPAR, Mehmet Ali, "İki Seyyah Bir Kültür: Broquiére ve İbn Battuta Seyahatnâmelerine Göre Türklerde Yemek Kültürü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 41, (2019), ss. 427-444.

KARADAĞ, Seher, *Kuruluş ve Yükselme Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti'nde Günlük Yaşam (1075-1237)*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak 2016.

KARPUZ, Elif, "Anadolu'da Süryaniler ve Süryani Ayaklanmaları", *Genç Kalemler*, S. 4, (2017), ss. 138-141.

KARTAL, Ahmet, "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (2008), ss. 95-168.

KARTAL, Ahmet, "Anadolu'da Türk Edebiyatının Öncüleri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, ed. Talat Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz ve M. Öcal Oğuz, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2. Baskı, İstanbul 2007, ss. 465-480.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lügati-it-Türk Tercümesi*, C. I, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

KAYA, Abdullah, "Erzincan ve Çevresinde Mengücekliler Dönemi İlimi Hayat ve İlim Adamları", *Erzincan Tarihi*, C. 2, ed. Kemal Taşçı ve Kader Altın, Erzincan Valiliği, Erzincan 2020, ss. 229-240.

KAYHAN, Hüseyin, "Selçuklular Devrinde Yahudiler", *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri Kitabı*, ed. M. Mustafa Kutlu, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Balıkesir 2018, ss. 209-220.

KHONIATES, Niketas, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

KOCABIYIKOĞLU ÇEÇEN, Zeynep, "Praising The Turk After Nicopolis: French Sources", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 36, S. 1, (2021), ss. 187-207.

KOMMENA, Anna, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.

KORKMAZ, Zeynep, "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 20, (1972), ss. 17-34.

KORYKOSLU HAYTON, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul 1980.

de LANGE, Nicholas, "Orta Çağ Anadolu'sundaki Yahudi Toplulukların Haritalandırılması", *12. Uluslararası ANAMED Yıllık Sempozyumu Bildiri Kitabı: Mekansal Ağlar: Araştırma ve Kamu Erişimi için Anadolu'nun Geçmişinin Haritalandırılması*, ed. Christopher Havemeyer Roosevelt, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul 2020, ss. 181-192.

LE VOYAGE D'OUTREMER DE BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE, ed. Charles Henri Auguste Schefer, Ernest Leroux Editeur, Paris 1892.

LEWIS, Bernard, "Barak Baba", *The Encyclopaedia of Islam*, C. 1, ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi-Provençal ve J. Schacht, Brill, Leiden 1986, ss. 1031-1032.

MARCUS, Simon, "Romaniots", *Encyclopaedia Judaica*, C. 17, ed. Fred Skolnik, Second Edition, Thomson Gale, Detroit 2007, ss. 402-403.

MERÇİL, Erdoğan, "Selçuklular ve Türkçe", *Belleten*, C. 67, S. 248, (2003), ss. 111-117.

MERÇİL, Erdoğan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Belleten*, C. 64, S. 239, (2000), ss. 51-57.

NÂSİR-I HÜSREV, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzi, Devlet Kitapları, İstanbul 1985.

O CITY OF BYZANTIUM, ANNALES OF NIKETAS CHONIATES, çev. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984.

ORTA ÇAĞDA İKİ YAHUDİ SEYYAHIN İSLAM DÜNYASI GÖZLEMLERİ: TUDELA'LI BENJAMİN VE RATİSBON'LU PETACHİA, çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

ORUÇ, Züriye, "Selçuklu Hükümdarlarının Vakıf Olduğu Diller Üzerine Bir Değerlendirme", *1st International Academic Research Congress*, ed. Onur Köksal, Erdal Hamarta, Coşkun Arslan, Sabahattin Çiftçi, Selahattin Avşaroğlu ve Mustafa Uslu, Çizgi Kitabevi, Ankara 2016, ss. 2994-3000.

el-ÖMERİ, Şihabeddin b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Durmuş Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2010.

ÖZDOĞAN, Nimet, *Hamza Bey ve Külliyesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2010.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Tarih-i Al-i Selçuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2011, ss. 72-73.

ÖZKAN, Mustafa, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2018, ss. 593-608.

ÖZTEMİZ, Mutay, *Süryaniler*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

POLO, Marco, *Dünyanın Hikâye Edilişi-Harikalar Kitabı*, çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlgelen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

POLONYALI SİMEON, *Polonyalı bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Kesit Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007.

REINHOLD LUBENAU SEYAHATNAMESİ: OSMANLI ÜLKESİNDE 1587-1589, C. 2, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

SAMARDŽIĆ, Gligor ve Popović, Goran, "The Importance of the Ottoman-era Travelogues for the Reconstruction of the Roman Road Network in Bosnia and Herzegovina", *Voyages and Travel Accounts in Historiography and Literature*, ed. Boris Stojkovski, C. 2, Trivent Medieval, Budapest 2020, ss. 1-16.

SCHILTBERGER, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995.

SCHREINER, Peter, "Konstantinopolis'te Seyyahlar ve Rehberleri", çev. A. Ufuk Kılıç, *Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 302-318.

SEVILLA-SHARON, Moshe, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

SGHAIER, Nissaf, "Les voyageurs occidentaux à la découverte de l'altérité musulmane au bas Moyen Âge – L'exemple de Bertrand de la Broquière", *Frontière.s. Revue d'Archéologie, Histoire et Histoire de l'Art*, S. 1, (2019), ss. 35-44.

SHAW, Stanford J., "Christian Anti Semitism in the Ottoman Empire", *Belleten*, C. 54, S. 211, (1990), ss. 1073-1150.

SHUKUROV, Rustam, "Harem Hıristiyanlığı: Selçuklu Şehzadelerinin Bizanslı Kimliği", *Anadolu Selçukluları: Orta Çağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, ed. Andrew Charles Spencer Peacock ve Sara Nur Yıldız, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, ss. 97-120.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", *History Studies*, C. 7, S. 2, (2015), ss. 99-132.

STARR, Joshua, *The Jews in The Byzantine Empire 641-1204*, Burt Franklin, New York 1970.

STOJKOVSKI, Boris, "Bertrand de la Broquière on Byzantium and Serbia. Richness and Decline in the Age of the Ottoman Conquest of the Balkans", *Byzanz und das Abendland V: Studia Byzantino-Occidentalia*, Hrsg. Erika Juhász, Eötvös-József-Collegium, Budapest 2018, ss. 115-131.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE'İN (VE İBN BİBİ'NİN) GEÇ ORTA ÇAĞ TÜRKİYE'SİNDE KONUSULAN DİLLERE DAİR VERDİĞİ BİR BİLGİ ÜZERİNE

ŞİKÂRÎ, *Karamannâme*, Haz. Metin Sözen ve Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi, İstanbul 2005.

TAHİNCİOĞLU, Yakup, *Tarihleri, Kültürleri ve İnançlarıyla Süryaniler*, Butik Yayıncılık, 8. Baskı, İstanbul 2011.

TANINMIŞ, Vesile, *Osmanlı Hakimiyetinde Karai Cemaati*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2004.

TARİHTE TÜRKLER VE ERMENİLER, ed. Mehmet Metin Hülagü, Musa Şaşmaz, İbrahim Ethem Atnur, Taha Niyazi Karaca, Mustafa Çolak ve Recep Karacakaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

TOMAKİN, Ahmet Yasin, “Orta Çağ İslam Dünyasında Süryani Tarih Yazıcılığı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 18, (2017), ss. 233-254.

TURAN, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri-1: Şemsettin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, C. 11, S. 43, (1947), ss. 197-236.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, 13. Baskı, İstanbul 2014.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 18. Baskı, İstanbul 2009.

TURNER, Victoria, “Passage, Passing et Passeur – Bertrandon de la Broquière et son Voyage d’Outremer”, *Atlante. Revue d’études romanes*, S. 12, (2020), ss. 279-301.

TYERMAN, Christopher, *God’s War, A New History of The Crusades*, Penguin Books, 2007 Londra.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1969.

VRYONIS, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley 1971.

WRISLEY, David Joseph, “The Loss of Constantinople and Imagining Crusade at the Fifteenth-Century Court of Burgundy”, *al-Abhath*, S. 55, (2007), ss. 81-115.

YERASIMOS, Stéphane, “Les Grecs d’Istanbul après la conquête ottomane. Le repeuplement de la ville et de ses environs (1453-1550)”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, S. 107-110, (2005), ss. 375-399.

ZENGİN, Zeki Salih, “İlk Dönem Osmanlı Vakfiyelerinden Serez’de Evrenuz Gazi’ye Ait Zaviye Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, C. 28, (2004), ss. 101-120.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>